

Bíró Béla

VÉRBOSSZÚTÓL A SZERETETIG ÉS VISSZA

2021-10-13 | ESSZÉ

Kovács Gábor lenyűgöző tájékozottsággal és filozófiai elmélyültséggel megírt esszékötetének ^[1] alapgondolata, hogy olyan világban élünk, melyet mi magunk teremtünk. Posztmodern korunkban mindenki érzékelheti, hogy „a technoszféra lényei vagyunk”, s hogy „művi és természetes elválaszthatatlanul fonódik össze a történelemben.” Persze a technológiát, a szó szoros értelmében vett „világképünket” a valóság ingereiből (az elektromágneses hullámok által hordozott információkból)

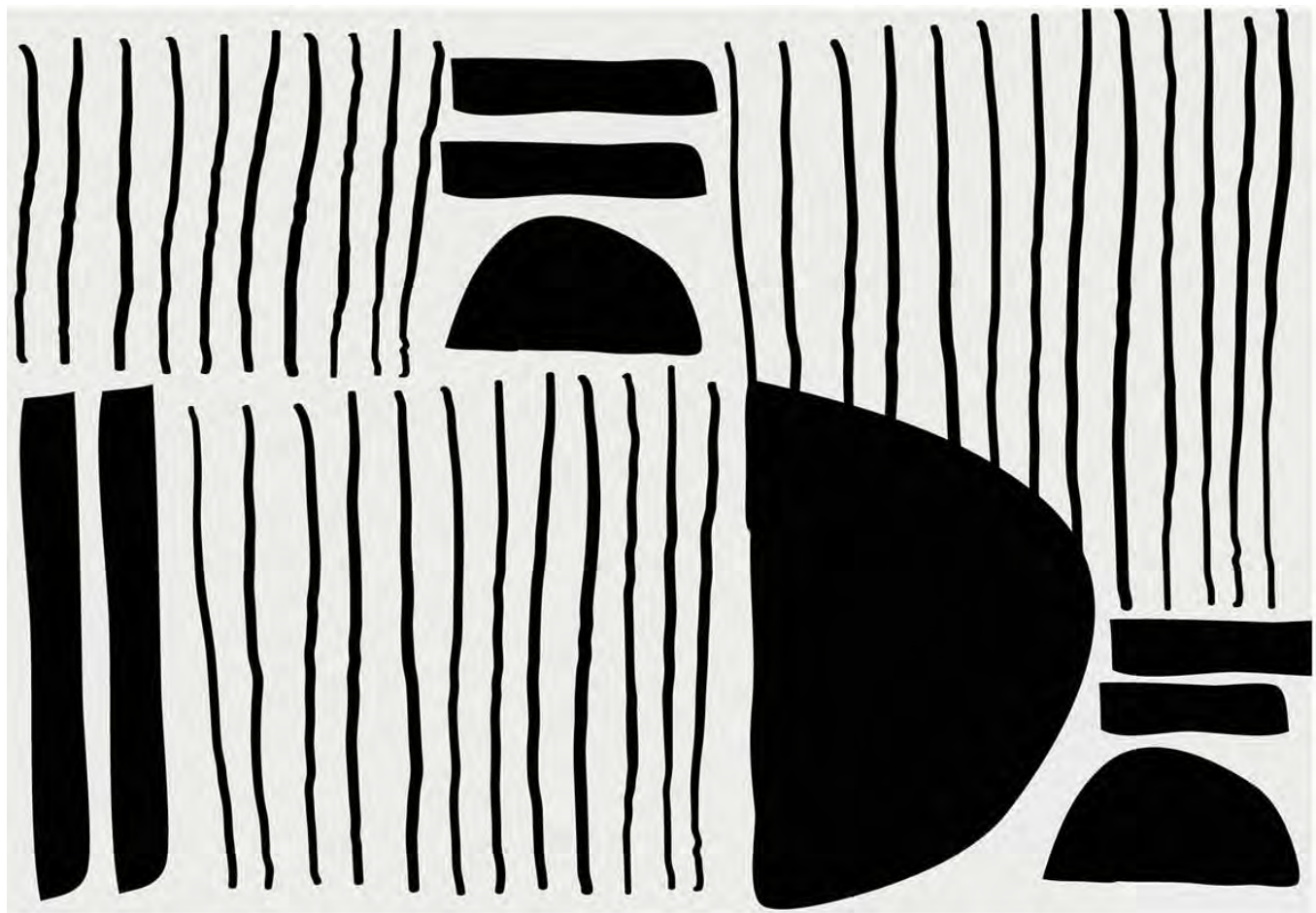
szemelgetve állítjuk össze. Képességeink, amelyekre alapozva szemelgethetünk, szintén a környezet és az idegrendszer kölcsönhatásainak folyamatában alakultak ki. Korántsem zavartalanul. Kovács Heidegger tételével is szembesül: „az ember világteremtő lény – az teszi emberré, hogy a saját világában lakozik, de a modern technológia világa pszeudo-világ.”

az utópiák egyfajta világtörténete

Számomra a kötet az utópiák egyfajta világtörténete. Közismert, hogy az európai társadalmak forradalmi a mennyei Paradicsom földre hozatalának szisztematikusan elvetelt

kísérletei. A Nagy Francia Forradalom (s mögötte a felvilágosodás) visszatérési próbálkozás a mitizált görög-római demokráciához. A szocializmus az ideális (azaz magántulajdontól mentes) ősközösséghez. A fasizmus a törzsi társadalmak egykori (nem kevésbé mitizált) vérségi homogenitását tervezte visszaállítani.

Az eszközök a kolonizáció mind barbárabb eszköztárából kerülnek az európai „civilizációba”. A nyugati társadalmak a meghódítottakénál mindig magasabb rendűnek nyilvánított kultúrákat próbálnak exportálni, s ez önmagában katasztrofális következményekkel jár. Világunkban magát a kultúrát is főként a „civilizáció” volna hivatott közvetíteni.

A két világháborút követően a koloniális rendszer összeomlása nyomán megváltoztatott módszertannal (lásd demokrácia-export) folytatódnak a kísérletek, továbbra is az erőteljes (ezúttal ideológiai-kulturális hangsúlyú) barbarizáció jegyében. Kovács Gábor ír a barbarizáció társadalomtörténetéről (a Belga Kongóban, Dél- vagy Észak-Afrikában véghez vitt vérengzésekről, amelyek a világháborúk egyre barbárabb hadi-technikai eljárásait a mérgezgázoktól a foglyok kivégzéséig mintegy előzetesen legitimálják).

Az európai és amerikai értelmiség az I. világháború után kivált kétségbeesetten igyekszik elutasítani a „nagyon rossz valóság”-ot és „használható múlt”-at keresni, hogy megalkossák az élhető világ képét.

Az egész kötetten végigvonul Lewis Mumford zöld utópiája. És nem csak az aktualitások miatt. Az ő utópiái soha nem szakadnak el a valóságtól, és a többi amerikai és európai utópista tudatos vagy öntudatlan gondolatvilágával érintkeznek.

(Egészen az újbaloldal kevésbé ismert – eredetileg franciául megjelent, majd több világnyelvre fordított, *A várható felkelés* [2] című szélsőbaloldali kiáltványának az „önkormányzó kisközösségre” vonatkozó passzusaiig.)

átfogó kulcsmondatok

Olvasunk Bibó István, Németh László, Oswald Spengler elgondolásairól. Kovács egyik legnagyobb erénye, hogy az ismertetett szerzők tanainak lényegét mindig világos és átfogó

kulcsmondatokban rögzíti. Példaként csak néhány idézet: „A modern technika (Ernst Jünger világképében – B. B.) összeolvad a természettel, nem szigeteli el az embert a természet erőitől, ahogyan a régi polgári gondolkodás vélte, attól az illúziótól vezérelve, hogy a gépi környezet célja a kényelem és a biztonság növelése. Ennek éppen az ellenkezője az igaz: a technika összeköti az embert a föld alvilági hatalmaival, az emberi létezés sötét színezetet ölt, bár gép és ember nem olvad gépemberré, de ember és technikai eszköz közt organikus kapcsolat jön létre.” Vagy Lewis Mumford nyomán: „... hogyan található kiút a modern civilizáció, a gépesített barbárság önmagát bővítve újratermelő köréből, a valósággá lett negatív utópiából. A válasz: kis, helyi utópiák sokasága révén.”

A kötet a maga szervesen építkező szerkezete mellett egyfajta enciklopédia. Hiányoltam azonban a kultúra és a civilizáció közti, a politikai ideológiává konvertált (agresszív) utópia, illetve az erkölcs és a kultúra szférájában hatékony (szerintem is életképes) utópia közti markáns különbségtételt.

Norbert Elias szerint „A ‘civilizáció’ folyamatot vagy legalábbis valamilyen folyamat eredményét jelöli, olyasmire vonatkozik, ami állandóan mozgásban van, ‘előre’ halad. A német kultúra-fogalomnak, ahogy jelenleg használják, más a mozgásiránya: emberek produktumaira vonatkozik... A kultúra fogalom elhatárol. A civilizáció fogalmában némileg háttérbe szorulnak a népek közti nemzeti különbségek; az hangsúlyozódik benne, ami minden emberben közös vagy aminek – hordozói szerint – annak kellene lennie. Azoknak a népeknek az öntudata szól belőle, melyek nemzeti határai és sajátosságai – lévén teljesen megszilárdultak – nem különösebben vitatottak már évszázadok óta, melyek már régóta túlléptek határaikon, hogy

gyarmatukká tegyék, ami kívülünk van.” [3] Elias civilizáció-fogalma a fejlődés-kultusz egyfajta leágazása. A gyarmatosítók civilizálnak. Csak viselkedni tanítják a leigázottakat: „civilizáltan” elviselni, sőt elfogadni helyzetüket.

Ebben az értelemben a civilizáció is „utópia”. Az utópiáknak abból a fajtájából való, melyet a hatalom birtokosai rendszerint irgalmatlanul lenyomnak a vonakodók torkán.

A kultúra ezzel szemben azoknak az államoknak a nemzeti sajátossága, melyeknek határait újból és minden irányban meg kellett keresniük és egybetartaniuk. A kultúra tehát valóban az elhatárolódásra, a csoportkülönbségek kidolgozására törekszik. Így aztán a kettő elkerülhetetlenül ütközik.

Ennek ellenére az utópiáknak is lehetnek kulturális és civilizatorikus jegyei. A társadalmak ugyanis (amint azt Kovács is megállapítja) valóban nem lehetnek meg utópiák nélkül, még akkor sem, ha azok gyakorta többet ártanak, mint használnak, s

legtöbbször pusztán disztópiákká torzulva korrigálhatják a történelmi törekvéseket.

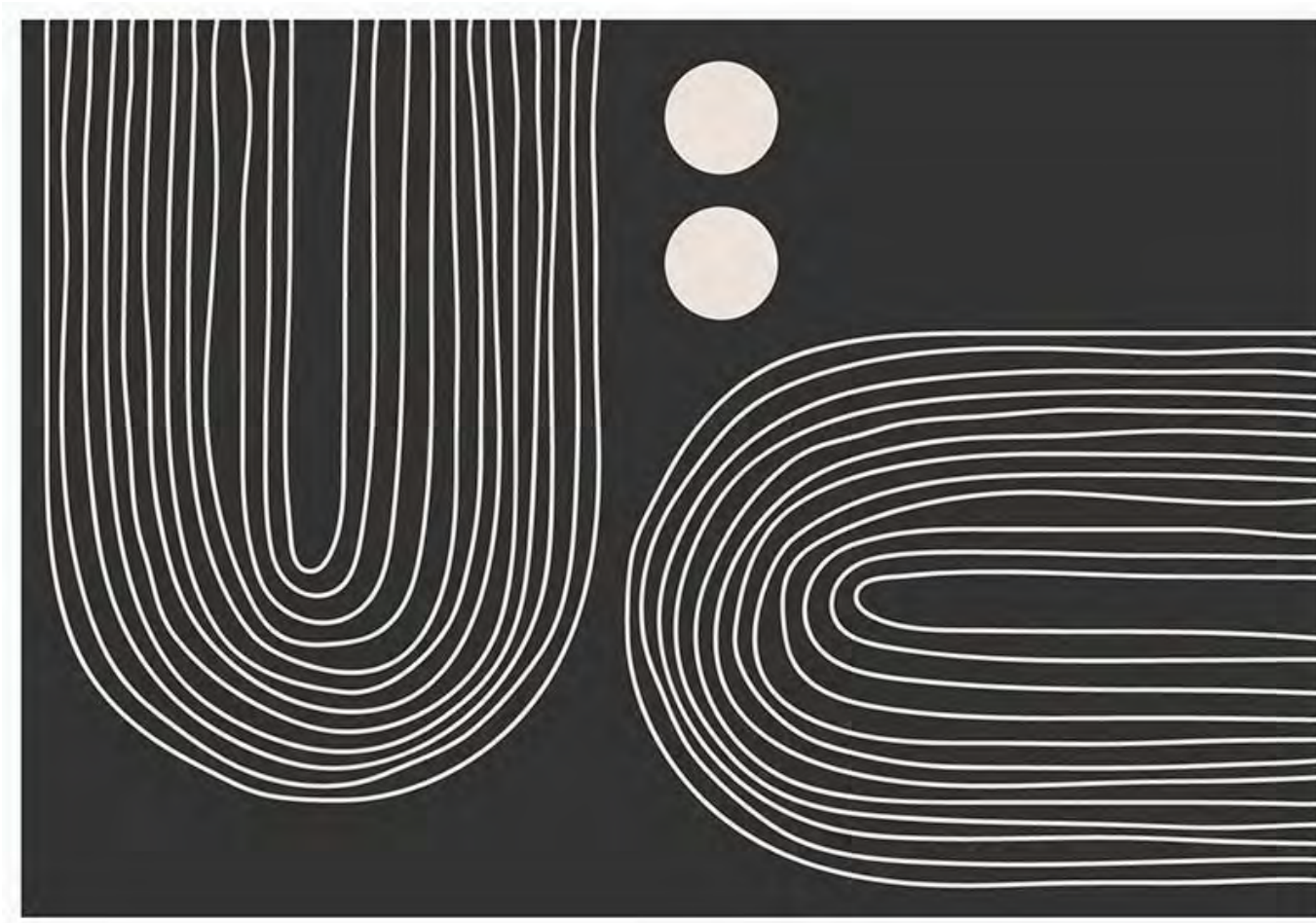
demokrácia-export

A 20. század a „civilizatorikus” utópiák három alapvető formáját teremtette meg: a kommunistát, a fasisztát és a liberálisat. Az utóbbi legjellegzetesebb formája az amerikaiak által gyakorolt demokrácia-export. Lényegében mindhárom a népfelség elvén alapul. Rainer Mausfeld kategóriáiban az indoktrinációra, illetve annak édestestvérére, a manipulációra alapozva. ^[4] A demokrácia közvetlen megjelenési formája az elitizmus, azaz a demokrácia erőszakos vagy körmönfont megtagadása. Nyilván a nép nevében.

A mai nyugati társadalmakra jellemző, mára mindent magába olvasztó technikai civilizáció gyökereit Kovács többek között a millenarizmus térhódításában látja. A világvége egyben „második teremtés”: a hívők „Ádám romlatlan természetének visszaállítását, egy második Ádámot reméltek, s az örök élet ígéletét olvasták ki az igazak jutalmaként. Az embernek azonban tevékenyen közre kell működnie a prófécia valóra válásában, aktívan részt kell vennie az e világi ügyekben. Fölértékelődik az e világi tevékenység, tudás és mesterség... A gyakorlati tudás és mesterségek immáron az ember tökéletesíthetőségének eszközei...”

Ezt a hagyományt teljesíti ki a reformáció, melynek „radikális kálvini iránya elsődlegesnek gondolja az e világi aktivitást – ez a sokat emlegetett, Max Weber-féle *e világi aszkézis*, amely nem tétlen kontempláció, hanem lázas, a hétköznapi világának profán tevékenységét megszentelő sürgés-forgás.”

„A kor általánosan elterjedt metaforája szerint az univerzum már nem Isten által teremtett élő, organikus egész, amelyben a létezés különböző szintjei hierarchikusan fölépített univerzummá kapcsolódnak, hanem egy nagy óraszerkezet. Ezt az isteni órásmester konstruálta, s húzta fel egykor, hogy aztán magától, belső törvényei szerint működjön. Az Alkotó csak akkor avatkozik be, amikor a gigantikus szerkezet meghibásodik.”

A sokáig egyeduralkodó szekularizációs koncepció a másik híres weberi tételre hivatkozik, hogy a modernitás történetének legfontosabb jellemzője a világ *varázstalanítása*, a transzcendens dimenzió eltűnése és az életszférák racionalizálódása. A szekularizációs teória szerint a modern világ alapvető történése az elvilágiasodás folyamata, amelyben a vallás helyét a tudomány és az arra épülő technológia veszi át.

Kovács Gábor azonban Hannah Arendtet idézve már a bevezetőben figyelmeztet, hogy mindez nem egyirányú folyamat: „az emberi faj renaturalizálódik, az állati fajok egyikeként éli a történelmi időből kizuhant életét. A technológia gépezete által előállított dolgok ugyanis éppen dologiasságukat, tárgyi mivoltukat veszítik el; a soha véget nem érő fogyasztás önmagát folyamatosan bővítő ciklusának nyersanyagává lesznek, ugyanúgy, ahogy a mező füvei az állati organizmus számára tápanyagot jelentenek a természettel folytatott, önmaga fenntartását biztosító anyagcserében.” Igaz, ez – a mából nézve – inkább iróniának tűnik, mit megnyugtató felismerésnek.

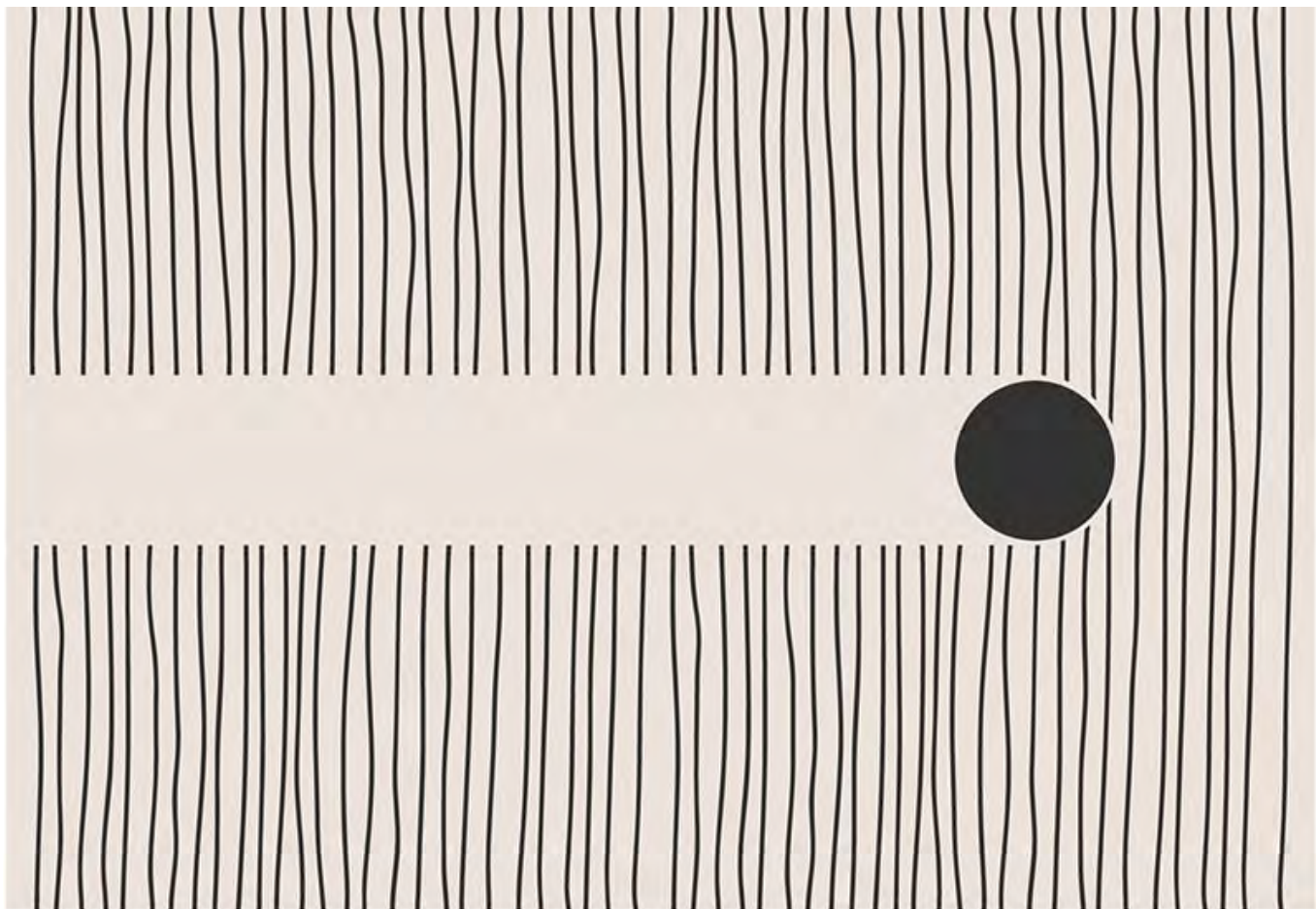
technikai kísérlet

A vallás mint az európai civilizáció legmélyebb rétegeit átható utópia elemzésére Kovács csupán a technológia kapcsán szentel bővebb teret. Az emberi állapot meghaladásának technikai kísérlete „a vallási fogyasztó és bevásárlóközpont-vallásosság” paradigmájában éri el végső formáját. Egy minden korábbinál grandiózusabb utópia keretében.

A kötet metszetei a két világháború közti kultúrkritikától a kiborg utópiáig terjednek. „A transzhumanista mozgalom – írja Kovács Gábor – az emberi állapotot akarja gyökeresen megváltoztatni technológiai eszközökkel... a cél az öregség, betegség és halál legyőzése... Ellenállónak lenni a betegségekkel szemben, mentesülni az öregedéstől, korlátlanul birtokolni a fiatalságot és az életerőt, ellenőrzést gyakorolni saját vágyaink, hangulataink és mentális állapotaink fölött. A fáradtság, a gyűlölet és a kisszerű bosszankodás elkerülése. Megnövekedett képesség az öröme, a szeretetre, a művészi élvezetre és a derűre. Megtapasztalni olyan új tudatállapotokat, amelyek a jelenlegi emberi agy számára elérhetetlenek.” [5]

„A vallási inspirációktól fűtött, vallási képzeteket és elvárásokat magába olvasztó posztmodern technológiai képzelet teremtette, emberfeletti lényekkel benépesített digitális éden kapitalista mennyország, amelyben a jézusi mondás fordítottja érvényes. A Mester annak idején azt mondta, hogy könnyebb a tevének átmennie a tűfokán, mint a gazdagnak bejutnia a mennyeknek országába. A poszthumanista paradicsommal éppen fordított a helyzet: akinek nincs kellő fedezet a bankszámláján, azt bizony eltanácsolják a lángpallosú biztonsági őrök.”

S ezzel jutunk igazán a mába: „A kínai kísérlet bizonyítja, hogy az egypártrendszerű diktatúra hatalmát megőrizve – hogy ez kommunistának nevezhető-e, erősen kétséges – képes népességének totális ellenőrzésére, miközben az ultramodern technológiák alkalmazására épülő, sajátos hibrid-kapitalista gazdaság segítségével gyökeresen javítani tudott százmilliók életszínvonalán. A végeredmény olyan rendszer, ahol a kollektív Nagy Testvér, a Párt addig példátlan mértékben kontrollálja alattvalóit, közben a fogyasztás örömeiben is részelteti őket.”

A ma is virulens vírusjárvány úgy csapott bele a szinte már határtalan jólét, az „élvező test” civilizációjába, mint félelmetes memento mori.

„Agamben a *biohatalom* Foucault-féle koncepciójából kiindulva írja, hogy a legnagyobb veszély a rendkívüli helyzetre hivatkozva bevezetett kivételes intézkedések tartós törvényi normává válása. A vita egyik kulcskategóriájává a későbbiekben – az eredetileg Carl Schmitt által filozófiai témává tett ^[6] – *kivételes állapot* fogalma válik.”

Felmerül a kérdés, „Megoldás-e az internet, s a most kiváltképpen csábítónak tetsző délibáb, az online létezés víziója? Paradoxonnal van dolgunk: az a technológia, amely rövid távon megoldást kínáló kiútnak tűnik, hosszabb távon, vagy tágabb perspektívából nézve már nem annyira megoldás, inkább a probléma része.”

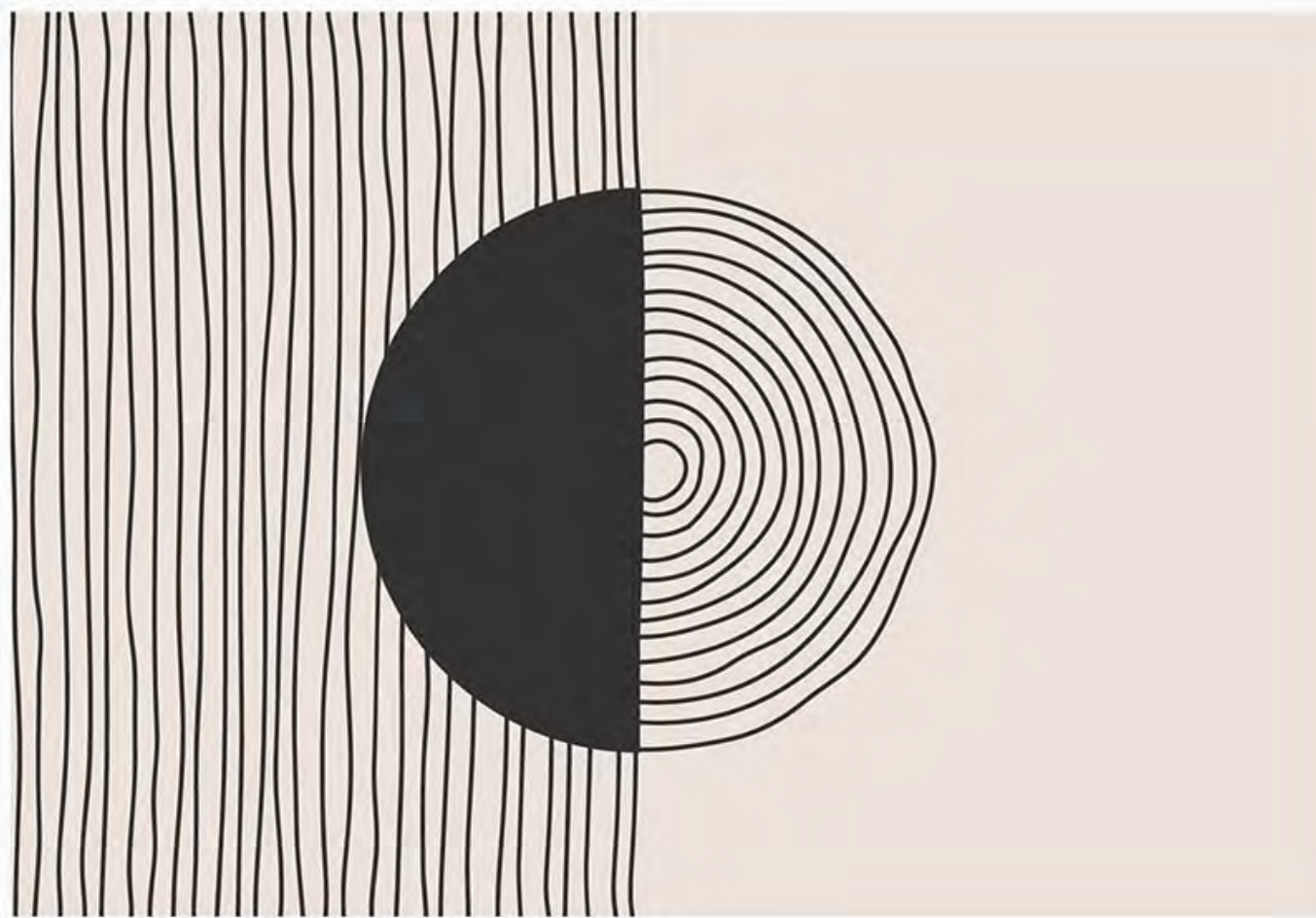
testetlen mozgás

Kovács éles szemmel figyel föl rá, hogy van valami mélyen abszurd abban, hogy az otthonmaradásra ösztökélés legfőbb eszköze a globalizált világterein testetlen mozgást biztosító világháló. „Az ember nem racionális vagy tollatlan, szőrtelen, kétlábú állat – ahogyan a régiek vélték – hanem globalizáló állat.” Persze ebben sem vagyunk egyedülállóak az állatvilágban. Lásd a vándormadarak korlátozottabban globalizált világát, mely mégiscsak átszövi a földgolyót, vagy a klímaváltozás következtében mind északabbra migráló rovarok és növényfajták tömegeit...

A végkövetkeztetés: olyan kultúrára van szükség, amely képes asszimilálni, a kulturális szimbólumrendszer mátrixába ágyazni a technológiát, megszüntetve a technológiai imperatívusz abszolút dominanciáját. „Együttműködő társadalmi intelligencia és jóakarattal a legkifinomultabb technikánk sem jelent többet a társadalom jobbá tételének szempontjából, mint amit egy villanykörte jelentene egy majomnak a dzsungel közepén.”

Ez az „utópia” legjobb esetben a technológia és az ökológia szintézisére alapozható, hacsak – a kapitalista profitmaximalizáció kényszere miatt – ez is nem inkább disztópia.

A veszélyekről megoszlanak a vélemények. Torsten Kraul úgy véli, „A robottechnika napjaink leggyorsabban fejlődő ágazata. Alig van óra, melyben az ipar ne dobna piacra meghökkentőnél meghökkentőbb képességekkel felruházott gépembereket... Számos hadsereg állt már össze emberekből, robotokból, mesterséges intelligenciából... Márpedig ami a hadászatban működőképes, az a civil életben is megjelenik. Mindig. A mesterséges intelligencia olyan mértékben tanulásképes, hogy érzelmekre is reagálni tud. Idő kérdése, hogy a mesterséges intelligencia felülbírálja az emberi döntéseket és egyszerűen kizárja őket a csapatból... mivel a robotok szenzorai szükségképpen minden irányban érzékenyek, azt is megakadályozhatják, hogy 'kezelőik' adott esetben kikapcsolják őket. [7]

Sokan érvelnek amellett, hogy ami a technikatörténetben valaha is megvalósítható volt, meg is valósult. Peter Huth meggyőződése azonban, hogy az ember nélkül, aki megépíti a gépeket – legyenek mégoly intelligensek és találékonyak –, a robotok életképtelenek. „A gépből hiányzik minden élet alapfeltétele: az ösztön. Az örömhormonok nélkül, melyek bennünket irányítanak, ha a szaporodás kérdése felmerül, nem lenne ember sem, aki a szexuális aktus terhét magára vállalná. A jéghidegen kalkuláló gépember... az élvezet képtelenségébe pusztulna bele.”

Az ösztön pedig – öntudat hiányában – (s ezt már én teszem hozzá) aligha programozható. Tudnom kell saját létezésemről, azaz látnom kell önmagamat, hogy bármiben is élvezetet lelhessek. Márpedig az öntudat problémájával az agytudomány sem képes zöldágra vergődni. Hiába keresi az agyban azt a homunkuluszt, aki nemcsak – valahonnan „kívülről” láthat bennünket –, de átérzi érzelmeinket,

gyönyöreinket és szenvedéseinket is. Hogy mi is *tudomást* szerezhessünk róluk. Vagyis a kiborgok által uralt világ is ugyanolyan utópiának bizonyulhat, akárcsak a többi.

Utópiák és utópiák közt azonban lényegi különbség van. Ha a mindennapi életben próbáljuk őket civilizatorikus dühvel megvalósítani, kísérleteink elkerülhetetlenül disztópiákba fordulnak. A létünket segítő utópiák lényegét (ezeket Kovács eutópiaként emlegeti) számomra Kosztolányi *Édes Annájának* Movisztere fogalmazta meg a legvilágosabban: Az ideális elgondolásokat – állítja a Tatárral folytatott vitában – „Nem is kell megvalósítani [...] Nem kell. A kommunistáknak is az volt a hibájuk, hogy egy ideált meg akartak valósítani. Egyetlen ideált sem szabad megvalósítani. Akkor vége. Csak maradjon fenn a felhők között. Úgy hat és úgy él.”

És ez lehetne az emberi faj iróniamentes renaturalizációjának kulcsa is.

A kötet második részét Kovács Hannah Arendt szenvedélyes vitákat kiváltó, fogalomtisztázásokra alapozott filozófiai rendszerének szenteli. Arendt az Eichmann-perről írt beszámolójában szembesít a banális rossz meghökkentő fogalmával. Később *A totalitarizmus gyökereiben* a pusztító jóságot (a kommunizmust) is átvilágítja. Közben a történelem „hivatalos” verzióját is megkérdőjelezi. „Egy történelmi esemény éppenséggel visszamenőleg világítja meg saját múltját, nem vezethető le abból. Az eseménynek köszönhetően mesélhető el az a történet, melyben az előzetes történések értelmet nyernek.”

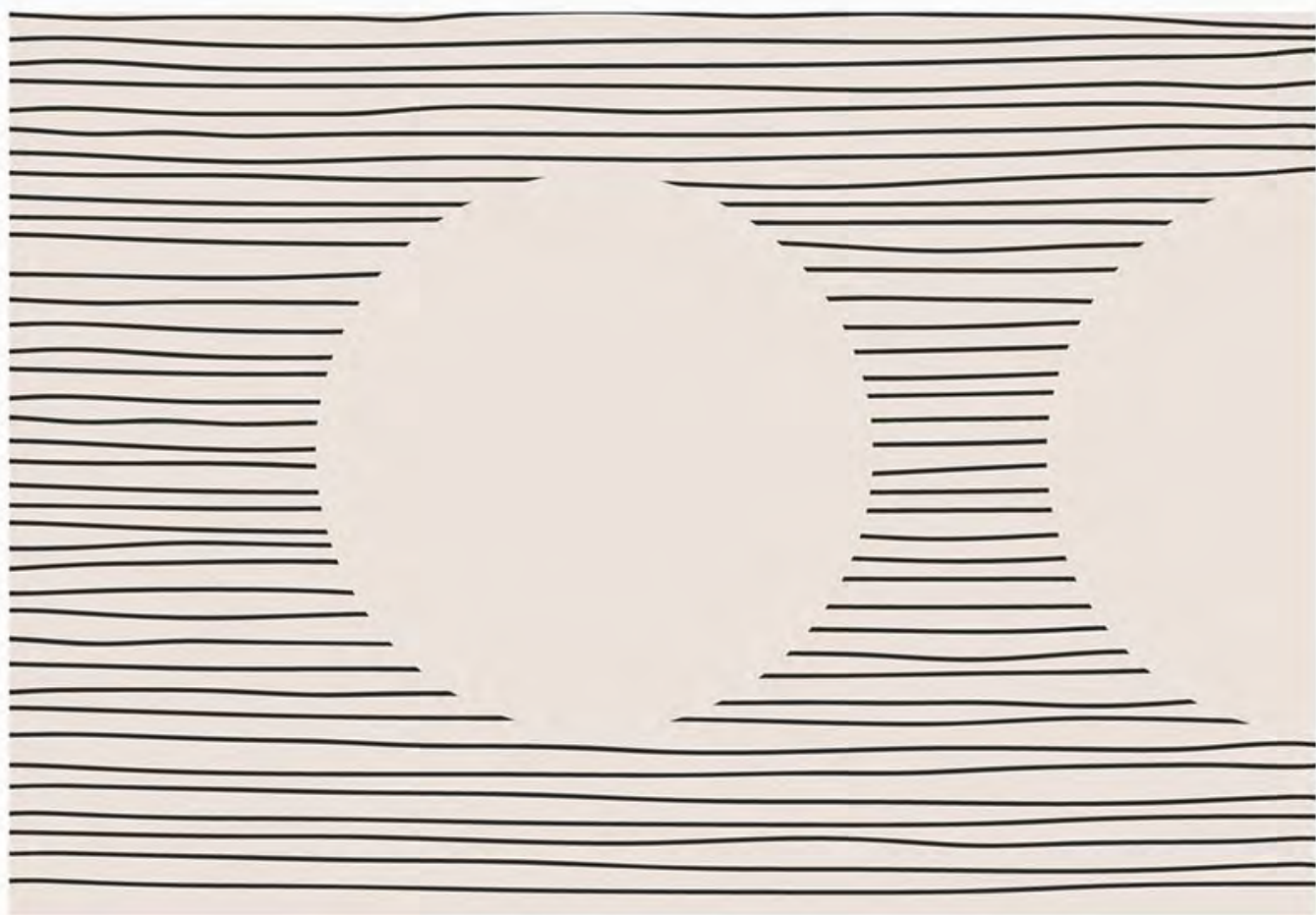
diszkrimináció

A totalitarizmusok alkonyán és a globalizáció előestéjén a diszkrimináció kérdésével elkerülhetetlenül szembe kell nézni. „A diszkrimináció a társadalmi szféra határain belül legitim, viszont törvényileg meg kell akadályozni, hogy bekerüljön a magán- vagy politikai szférába, mert ott pusztító hatású. [...] A társulás vagy csoportalakítás elve diszkriminatív, de legitim.” Arendt azt is tudta, hogy a diszkrimináció-mentesség elve veszedelmes manipuláció is lehet, az emberi közösségeknek, hogy szabadok maradhassanak, rendelkezniük kell az öndiszkrimináció lehetőségével. „A nemzet intézményrendszer – írja Kovács –, de az

intézmények alapja nem lehet más, mint a nyelv és a kultúra. Nem kell feltétlenül arendtiánusnak lennünk, hogy belássuk: az emberi mivolt megőrzéséhez valóban szükségeltetik tartós világ, amelyben otthonra lelünk, s melyben lehorgonyozható identitásunk.”

Kérdés, veti fel Kovács: létezik-e még egyáltalán politika, hiszen a technokapitalizmus korában „a politikai döntések az élet egészét maga alá rendelő gazdasági racionalitás függvényei.” A demokratikus intézményrendszer működik ugyan, de mögüle eltűnt a társadalmi-kulturális kontextus, anélkül pedig a demokrácia szükségszerűen oligarchiává alakul.

A modernitásban szinte egyik napról a másikra változnak az erkölcsi-ideológiai kategóriarendszerek. Arendt is megdöbbenőnek tartja a gyorsaságot, ahogy a francia forradalom világa átalakult az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatától a kosárba hulló fejek tömegéig. Manapság az efféle fordulatokhoz már forradalmakra sincs szükség. A jelenséget Arendt folyékony modernitásnak nevezi, vagyis az állandó változások univerzumának, melyben a társadalmi lét minden izében folyékonyá olvad. Ebben a világban a fogalmak is egymásba folynak. S ez magától értetődő, hiszen a definíció mindig elhatárolás.

Vajon meghúzható-e újra a határvonal abban a világban, amelynek működési elve épp a határvonalak átlépése? Arendt mégis, szinte mániákusan definiál. A munka, az előállítás és a cselekvés kategóriáinak meghatározásával jut a kommunikatív cselekvés fogalmáig, mely „nem szembe állítja, hanem összeköti az embereket... A szabadság alapja a közös ügyek megbeszélése.” Arendt végkövetkeztetése pedig: csak a jónak van mélysége, csak a jó lehet radikális. A gonosz, amely pusztán a jó hiánya, soha. „A jóság érzelem, mely a politika terében szánalommmá torzul, olyan szenvedély, melynek tárgya nem a konkrét individuum, hanem az elvont általánosság, a szenvedők arctalan tömege.” A szeretet a cselekvés elveként teremti és tartja fenn a szeretet tárgyát. Így lesz a szeretet a republikánus aktivizmus mozgatórugója.

Ezzel szeretnék lelkesen egyetérteni. De elkerülhetetlenül kirajzolódik bennem az újabb kérdőjel: vajon hogyan viszonyulna Arendt, a szeretetre alapozott republikánus aktivizmus amerikai variánsának eltökélt híve az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát

durván megsértő vérbosszúk érzelemmentes szertartásaihoz.

Talán Kovács Gábor újabb, nem kevésbé remek könyve válaszol erre is. Vagy tételezhetné, hogy a kérdés megválaszolhatatlan.

1. Kovács Gábor: *A kiborg és az emberi állapot*, Liget, 2021

Lásd még: <https://ligetmuhely.com/liget/noszkai-gabor-a-21-szazad-uralkodo-eszmei/>↑

2. Unsichtbare Komitee: *Der kommende Aufstand*, Edition Nautilus, 2009 ↑

3. Norbert Elias: *A civilizáció folyamata*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, 64–65. oldal. ↑

4. Rainer Mausfeld: *Warum Schweigen die Lämmer? Wie Elitendemokratie und Neoliberalismus unsere Gesellschaft und unsere Lebensgrundlagen zerstören*. 2015, 3. Auflage, Westend, Frankfurt am Main. ↑

5. Nick Bostrom: *The Transhumanist FAQ. A General Introduction, Version 2.1 (2003)*

<https://nickbostrom.com/views/transhumanist.pdf> 5. ↑

6. Erre vonatkozóan lásd: Pethő Sándor: *Norma és kivétel: Carl Schmitt útja a totális állam felé*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete, 1993. ↑

7. *Müssen wir von Robotern Angst bekommen? Zwei US-Firmen, darunter Tesla, haben menschenähnliche Maschinen vorgestellt, die sich genauso bewegen wie wir*. A vitázó felek közül Torsten Kraul igenli, Peter Huth tagadja a lehetőséget. ↑

kép | shutterstock.com